

«ТАСДИҚ МЕКУНАМ»

Ректори Донишгоҳи давлатии

Бохтар ба номи Носири Хусрав,

доктори илмҳои биологӣ, профессор,

узви вобастаи Академияи миллии

илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Давлатзода С. Х.

04 соли 2021

ТАҚРИЗИ

муассисаи пешбар - МДТ “Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав” ба диссертатсияи Раҷабов Абубакр Ашурович дар мавзӯи «Хусусиятҳои овоӣ ва сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илмҳои филологӣ, аз рӯйи ихтисоси 10.02.01. - Забони тоҷикӣ.

Иқтибос гирифтани ва иқтибос додани воҳидҳои луғавӣ яке аз ҳодисаҳои қадимӣ ва доимо амалкунандаи таърихи забонҳои олам ба шумор меравад. Бархурди забонҳо тавассути муносибатҳои гуногуни сиёсӣ фарҳангӣ ва иҷтимоӣ ҳамеша вучуд дошт ва имрӯз ҳам ба ҳукми ҳодисаи маъмулии забонҳо амал мекунад. Дар дунё ҳеҷ забоне вучуд надорад, ки аз калимаҳои хориҷӣ бархурдор нашуда бошад. Ҳодисаҳои гуногун сабаб мешаванд, ки калимаҳо гардиш хуранд ва аз як забон ба забони дигар гузашта, эҳтиёҷоти мавҷударо дар баёни ҳадафу мақсадҳо таъмин намояд. Гузариши калимаҳо аз як забон ба забони дигар баробар сурат намегирад. Ба як забон бештар ба забони дигар камтар ворид шудани калимаҳо ба мушоҳида мерасад. Масалан, бо вучуди он ки тоҷикону ўзбекон садсолаҳо якҷоя зиндагӣ карда, ҳодисаю воқеаҳои рӯзгорро бо ҳам дидаанд, ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ назар ба вожаҳои ўзбекӣ калимаҳои арабӣ бештар ворид гардидаанд. Забони тоҷикӣ ба унвони забони ретсипиент аз забонҳои донор калимаҳои зиёдеро иқтибос гирифтааст, ки онҳо ба қонуну қоида ва хусусиятҳои савтию грамматикӣ забони тоҷикӣ мутобиқ гардида, умумиистеъмол шудаанд. Яке аз забонҳое, ки аз он иқтибосоти зиёдеро дар забони

точикӣ мушоҳида кардан мумкин аст, вомвожаҳои арабӣ мебошанд. Доираи истифодаи ин калимаҳо хеле васеъ буда, соҳаҳои мухталифи ҳаёти мардуми тоҷикро фаро гирифтаанд. Гузашта аз ин, ин иқтибосот на танҳо дар забони адабии меъёр, балки садсолаҳост, ки дар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ истифода мешаванд. Лаҳҷаҳо онҳоро дар таркиби худ ҳазм карда, чун вожаҳои худӣ бо маънои аслию ғайриаслӣ дар ибораю ҷумлаҳои фразеологӣ, зарбулмасалу мақол ва ифодаи мақосиди худ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт истифода мебаранд. Махсусан, дар шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ теъдоди калимаҳои арабӣ зиёд буда, дар баробари калимаҳои хоси лаҳҷавӣ истифода мешаванд. Аксарияти ин вомвожаҳо гунаҳои лаҳҷавии тоҷикӣ дошта, чун муродифоти луғавӣ маъмул мебошанд. Дар баробари ин, калимаҳои арабӣ барои мукамал кардани сафи вожаҳои ҳамгун, мутазод ва ғайра мусоидат менамояд. Дар радифи таъсири калимаҳои арабӣ ба таркиби луғавӣ ба сохти овоии лаҳҷаҳо низ муассир арзёбӣ мешаванд. Бо доштани чунин хусусиятҳо ҳанӯз ҳам ба таҳқиқи ин вомвожаҳо дар шакли кори диссертатсионӣ касе даст назада буд. Ин аст, ки аз тарафи Раҷабов Абубакр Ашурович дар мавзӯи «Хусусиятҳои овоӣ ва сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ, аз рӯйи ихтисоси 10.02.01.-Забони тоҷикӣ интихоб намудани мавзӯи кори **саривактӣ ва мубрам** ба шумор меравад.

Ҳарчанд ин кор дар шевашиносии тоҷик аввалин кори диссертатсионӣ дар ин самт бошад ҳам, доир ба калимаҳои иқтибосӣ дар сатҳи забони адабии тоҷикӣ ва баъзе лаҳҷаҳо асару мақолаҳои зиёде офарида шуда, ҷойгоҳи онҳо муайян гардидааст, аммо масъалаҳои ҳалнашуда дар ин самт зиёданд ва баррасии онҳо аҳамияти муайяни **илмию амалӣ** доранд, ки ҳалли онҳо дар доираи шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ ба дӯши муҳаққиқ Раҷабов Абубакр Ашурович вогузор шуда, онро бо доштани **усули синхронии** таҳлил, **вазифаҳои мушаххаси илмӣ** ва **ҳадафи таҳқиқ**, ки тасвири системаи луғати вомвожаҳои арабии лаҳҷаҳои

чанубии забони тоҷикӣ ва нишон додани хусусиятҳои фарқкунандаи онҳо дар қиёс бо забони адабии тоҷикӣ ва баъзе аз лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ мебошад, мавриди баррасӣ қарор додааст.

Зимни таҳлилу баррасиҳо ба асосҳои назариявии иқтибосот ва андешаҳои олимони забоншиноси русу тоҷик, аз қабиле В.С. Расторгуева, Л.С. Пейсиков, Н. Маъсумӣ, Т. Бердиева, С. Сулаймонов, Ҳ. Мачидов, Д. Саймиддинов, Ғ. Ҷӯраев, Р. Ғаффоров, Т. Мақсудов, С. Ҳалимов, С. Назарзода, З. Мухторов ва дигарон таъя қарда, қори диссертатсиониаширо дар заминаи мундариҷаи муқаммали илмӣ ба маводи фаровони лаҳҷавии иқтибосии арабӣ ба сомон расонидааст.

Қори пешниҳодшуда дорои муқаддима, се боб, ҳулоса ва феҳрасти адабиёти илмӣ буда, дар ҳаҷми 169 саҳифаи қопи компютери мурағтаб гардида, дорои замимаҳои марбуға мебошад.

Тибқи анъанаи муқаддиманависӣ дар баҳши муқаддима муғрам будани масъала, дараҷаи азҳудқунӣ, заминаҳои назариявӣю методологӣ, мақсад ва ҳадафҳои таҳқиқот, объект ва мавзӯи таҳқиқот, масъалаҳо, усулҳо, марҳилаҳо ва соҳаи таҳқиқот, пойгоҳи асосии иғтилоотӣ ва озмоишии таҳқиқот, эъғимоднокии натиҷаҳои диссертатсионӣ, навғониҳои илмии таҳқиқот, аҳамияти назарӣю амалии таҳқиқот, нуқтаҳои ҳимояшавандаи диссертатсия, ҳаҷм ва соҳтори диссертатсия баррасӣ мегардад.

Боби якум «**Хусусиятҳои овоии қалимаҳои иқтибосии арабӣ дар лаҳҷаҳои чанубии забони тоҷикӣ**» дорои 3 фасл мебошад. Дар фаслҳои ин боб масъалҳои мушаххаси илмии марбут ба сабабҳои воридшавии қалимаҳои арабӣ, ки хусусияти сиёсию динӣ ва илмию фарҳангӣ доранд, матраҳ шуда, ҳосиятҳои овозҳои ҳалқии рӯякии **айн (ع)**, **хо-и хуттӣ (ح)** ва аломати ҳамза (ء) дар лаҳҷаҳои чанубӣ, ки баромади арабӣ доранд, шарҳ ёфта, нишонаҳои савтӣ, сарфӣ ва маъноии онҳо баррасӣ мегарданд.

Муаллифи диссертатсия зимни таҳқиқи вожаҳои арабӣ ҳулосаҳои мантиқии илмӣ мебарорад. Аз қумла, баён мегардад, ки баҳши аъзами

калимаҳои арабӣ ба қоидаву қонунҳои савтии ғӯйишҳои ҷанубӣ мутобиқ шуда бошанд, гурӯҳи дигари калимаҳои арабӣ дар ғӯйишҳои ҷанубӣ баръакси забони адабӣ бо риояи хусусиятҳои забони асл, яъне муруоти овозҳои ҳалқии рӯякии **ع** (ҷарангдор) ва **ح** (бечаранг) мустаъмаланд. Диққати муаллифи корро вомвожаҳое ҷалб кардаанд, ки дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ тағйири маъно кардаанд ва бо мақсади исботи андеша калимаҳои **қотил, латифа, хазина, мақом, ғараз, хотир, манзил** ва амсоли инҳоро баррасӣ карда, маънои асли ва ба тағйири маъно мувоҷеҳ шудани онҳоро бо мисолҳои мушаххаси лаҳҷавӣ дар матн нишон медиҳад. Дар баробари ин, калимаҳое баррасӣ мешаванд, ки ҳам аз рӯйи таркиби овозӣ ва ҳам аз рӯйи семантика бо асли арабии худ мувофиқат мекунанд. Дар ин бобат воҳидҳои луғавии **һин // һен // һейн, лоһас, ҷабал, ҷавал, мафлуқ, маһшар** ва ғайраҳо мавриди баррасии илмӣ қарор мегиранд.

Бо шаш банди хулосаи пешниҳодшуда, ки баёни хеле мухтасари ин боб мебошанд, боби аввали диссертатсия ба анҷом мерасад.

Боби дуюми диссертатсия “**Хусусиятҳои луғавию маъноии калимаҳои арабӣ дар шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ**” аз 7 ҷаҳд ва 9 зерҷаҳд иборат аст. Таҳқиқи қабатҳои гуногуни семантикию соҳавии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ дар заминаи андешаҳои назариявии донишмандоне чун М. Муҳаммадиев, Ҳ. Мачидов, Р. Ғаффоров, Ғ. Ҷӯраев, С. Сабзаев, Т. Мақсудов ва дигарон сурат гирифта, муаллифи диссертатсия имкониятҳои калимаҳои арабиро дар ташаккули қабатҳои луғавию семантикӣ ба инобат гирифта, онҳоро мутобиқи маводи шеваи ҷанубӣ дар ҷаҳдҳои ин боб ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намудааст:

- 1) калимаҳои синонимӣ;
- 2) калимаҳои антонимӣ;
- 3) калимаҳои сермаъно;
- 4) калимаҳои омонимӣ;

5) воҳидҳои фразеологие, ки бо иштироки калимаҳои арабӣ сохта шудаанд;

б) нақши вожаҳои арабӣ дар ташаккули калимаҳои соҳавӣ ва ё истилоҳоти касбӣ.

Қобили таваҷҷуҳ аст, ки ҳар яке аз ин фаслҳо бо истифода аз асосҳои назариявии масъала ва ҷалби маводи лаҳҷавӣ таҳлили амиқи илмӣ мешаванд. Аз ҷумла, агар ба таҳлили синонимҳо назар афканем, мушоҳида хоҳем кард, ки дар он ба масъалаи синоним шудани калимаҳои арабӣ бо вожаҳои арабиасл, муносибати ҳаммаъноӣ ва наздикмаъноӣ пайдо кардани калимаҳои арабӣ бо вожаҳои умумиточикӣ, муродифшавии калимаҳои арабӣ бо калимаҳои хоси лаҳҷа (диалектизмҳои лексикӣ), синоним шудани калимаҳои арабӣ бо вожаҳои туркию ўзбекӣ ва русӣ аҳамияти махсус дода, дар алоҳидагӣ таҳқиқ гардида, хулосаҳои илмӣ бароварда мешавад.

Таҳқиқи муаллифи диссертатсия гувоҳи он аст, ки қисме аз калимаҳои арабӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ аз ҷиҳати савтиёт ҳазм гардида, ба ҳайси диалектизм бо вожаҳои дигари арабиасл ва тоҷикӣ хусусияти синонимӣ пайдо кардаанд, ки аз огоҳии муаллиф дар баррасии ҷузъиёти масъала дарак медиҳад. Дар ин боб, ҳамчунин, ҷойгоҳи вомвожаҳои арабӣ дар ташаккули синонимҳо (синонимшавии исм, сифат, зарф, муродифоти ҷуфтистеъмол), антонимҳо, сермаъношавӣ (сермаъноии исму сифат дар 7 ҷадвал акс ёфтааст), омонимшавӣ (омонимшавии исму сифат ва омонимҳои омехта), дар ташаккули воҳидҳои фразеологӣ ва дар такмили калимаҳои соҳавии шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ муайян гаштааст.

Матни диссертатсия гувоҳи он аст, ки ҳар яке аз масъалаи болозикрро муаллиф бо ҳавсала мавриди таҳқиқ қарор додааст. Аз ҷумла, ба вожаҳои соҳавӣ фасли 2.7. бо номи **“Вожаҳои соҳавии арабӣ дар шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ”** бахшида, лексемаҳои арабиро тибқи мазмуну муҳтаво ба зергурӯҳ ҷудо намудааст, ки чунинанд:

- а) вожағони соҳаи мардумшиносӣ;
- б) истилоҳоти динӣ;
- в) вожаҳои соҳаи сиёсӣ, маъмурӣ-иҷтимоӣ;
- г) вожаҳои соҳаи хоҷагидорӣ;
- ғ) вожаҳои соҳаи беморӣ;
- д) вожаҳои соҳаи шаъну эътибор ва муносибати одамон;
- е) вожаҳои арабии ифодагари авлоду хонавода;
- ё) вожаҳои арабие, ки ба тағйироти савтӣ дучор шуданд;
- ж) вожаҳои арабие, ки ифодагари маҳфумҳои абстракт мебошанд;
- з) вожаҳои арабие, ки ифодагари суннатҳои мардумианд;
- и) этнографизмҳо.

Ҳар яке аз ин гурӯҳҳо ба таври мукамал мавриди баррасии илмӣ қарор гирифтаанд. Боби дуюм ҳам бо хулосаҳои марбут ба боб ба анҷом мерасад.

Дар боби сеюми диссертатсия, ки “Хусусиятҳои морфологии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ” ном дорад, ба масоили сохтори вомвожаҳои арабӣ марбут аст. Омӯзиши масоили назариявии марбут ба калимасозӣ ба муаллифи диссертатсия имконият додааст, ки ба таҳқиқи масъала бо диди илмӣ назар намояд. Ин боб аз панҷ фасл иборат аст. Дар он ба баррасии мавзӯъ (фасли 3.1.) аҳамияти хоса дода, тавассути пасвандҳои тоҷикӣ ва иқтибосоти арабӣ сохтани калимаҳоро (фасли 3.2.) муайян карда, иштироқи калимаҳои арабӣ дар ташаккули воҳидҳои луғавии мураккабро (3.3.) бо мисолҳои лаҳҷавӣ нишон дода, бо ҷузъҳои арабӣ ташаккул ёфтани феълҳои таркибиро (3.4) дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ мавриди баррасӣ қарор дода, истифодаи калимаҳои зиёди арабиро бо қолибҳои калимаҳои иқтибосии арабӣ (3.5.) дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ба риштаи таҳқиқ кашидааст.

Дар диссертатсия бо калимаҳои арабӣ омада, вожаҳои нав сохтани пешвандҳои ҳам-, ба-, бо-, но-, бе-, пасвандҳои **-а,-гар, -ак, -ча, -ҷӣ, -гоҳ** (дар исмсозӣ) ва **-ӣ, -нок, -манд, -ин, -ина, -вар** (дар сифатсозӣ) ба таври

бояду шояд таҳлил шудаанд. Дар ташаккули калимаҳои мураккаб муаллиф қолибҳои калимасозии исм+исм, исм+сифат, исм+асоси замони гузаштаи феъл ва ғайраро ошкор сохтааст, ки бо мисолҳои овардааш мувофиқ мебошанд. Ба андешаи муаллиф “дар лаҳҷаҳои мазкур дар ташаккули феълҳои таркибии номӣ нақши феълҳои ёвари **кардан, додан, рафтан, шудан** ва ғ. ниҳоят бузург аст” (диссертатсия саҳ.124). Ин аст, ки ба ин масъала фасли алоҳидаро бо номи “Феълҳои таркибӣ бо чузъи арабӣ дар лаҳҷаҳои чанубӣ” (3.4.) бахшида, моҳияти масъаларо матраҳ намудааст.

Дар қор 26 қолиби калимаҳои иқтибосии арабӣ дар лаҳҷаҳои чанубӣ бо мисолҳои зиёде баррасӣ шудаанд, ки аҳамияти калони илмӣ дорад. Ин боб ҳам бо хулосаҳои муҳими илмӣ чамъбаст мешавад.

Дар маҷмӯъ қор бо чалби маводи фаровони лаҳҷавӣ ба риштаи таҳқиқ қашида шуда, фикру мулоҳизаҳои муҳаққиқ дар 12 банди хулосаи диссертатсия натиҷагирӣ шудааст. Рӯйхати адабиёт дар асоси талаботи ҚОА назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мурағаб гардидааст.

Дар маҷмӯъ, метавон гуфт, ки муаллифи диссертатсия мақсаду вазифаҳои дар пеш гузоштаашро қомилан иҷро кардааст ва як қор пурра ва пухтаи илмиро пешниҳод намудааст, ки ба талаботи қорҳои диссертатсионӣ пурра муносиб ва мувофиқ мебошад.

Дар баробари дастовардҳои муҳими зикршуда диссертатсия аз қамбудиву норасоӣҳо низ қолӣ нест, ки зикри онҳо қорӣ такмили минбаъдаи диссертатсия хеле муфиданд, аз қумла:

1. Бо таваҷҷуҳ ба ин ки дар диссертатсия воҳидҳои луғавии **лаҳҷа** ва **шева** зиёд истифода мешаванд, бо мақсади муайян шудани фарқи байни онҳо ҳуб мешуд, ки бо истифода аз андешаҳои донишмандон шарҳи ин истилоҳот дар муқаддима ва ё дар фасли алоҳида оварда мешуд.

2. Дар қор истифодаи калимаҳои синоним, антоним ва омоним дар радифи калимаҳои муқодиф, муқодод ва қамгуна фаровон ба қашм мерасад. Вақти он расидааст, ки ба асолати таърихӣ қорӣ гузарем.

3. Ҳарчанд таҳқиқи қолибҳои калимаҳои арабӣ дар сатҳи баланди илмӣ сурат гирифта бошанд ҳам, мебоист аз андешаҳои олимоне чун С. Сулаймонов, Ф. Исаева, Ғ.Ҷӯраев, К. Мусофиров ва С. Рахимов истифода мешуд.

4. Дар саросари диссертатсия зимни овардани калимаҳои арабӣ гоҳ дар қавсайн ба ҳуруфоти арабӣ дода мешавад, гоҳ дода намешавад. Якрангӣ ҳусни корро афзун мекард. Масалан, дар саҳифаи 22 баъд аз овардани вазни **ФЪЛ** ва **КТБ** бо хатти арабӣ навиштани ин вазнҳо қимати илмии онро зиёд мекард.

5. Ба фикри мо, агар муаллиф зимни баррасии масоили назариявӣ ба осори донишмандони рус ва ҳамзабони бурунмарзӣ таваҷҷуҳ мекард, қимати кор афзун мешуд.

6. Дар диссертатсия иштибоҳоти имлоӣ ва аломатҳои китобат (6, 7, 29, 84, 88) дида шуд, ки ислоҳи онҳо ҳусни корро меафзояд.

Камбудию норасоиҳои мазкур, ислоҳшавандаанд ва хусусияти илмии кори муҳаққиқро, ки дар сатҳи баланди илмӣ поягузорӣ шудааст, кам намекунанд. Ин кор аҳамияти махсуси илмӣ-назариявӣ ва амалӣ дошта, дар пешрафти соҳа нақши муайян дорад.

Автореферати диссертатсия (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ) ва мақолоти муаллиф перомунӣ масоили марбут ба мавзӯи таҳқиқшуда, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудаанд, мазмуну муҳтавои кори диссертатсиониро пурра мунъакис мекунанд.

Бо ҳамин метавон гуфт, ки диссертатсияи Раҷабов Абубакр Ашурович дар мавзӯи **«Хусусиятҳои оғӣ ва сохтори маъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ»** барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илмҳои филологӣ, аз рӯйи ихтисоси 10.02.01.-Забони тоҷикӣ ба талаботи Низомномаи намунавӣ оид ба Шӯрои диссертатсионӣ ва Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ ва унвони илмӣ (дотсент, профессор), ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии

Тоҷикистон аз 26 ноябри соли 2016, таҳти № 505 тасдиқ гардидаанд, пурра ҷавобгӯ буда, муаллифи он Раҷабов Абубакр Ашурович сазовори дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.02.01-Забони тоҷикӣ мебошад.

Тақризи муассисаи тақриздиханда дар ҷаласаи кафедраи забони тоҷикии факултети филологияи тоҷики Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав» дар таърихи 20.04.2021, қарори №10 бо иштироки Раҷабов А.А. муҳокима гардид.

Дар ҷаласа иштирок доштанд 15 нафар.

Натиҷаи овоздиҳӣ: тарафдор- 15 нафар, зид- 0, бетараф- 0.

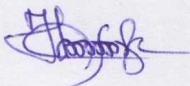
Раиси ҷаласа:

мудири кафедраи забони тоҷикии
МДТ «Донишгоҳи давлатии Бохтар
ба номи Носири Хусрав», номзади
илмҳои филологӣ, дотсент:

Саидов Ҷ.З.

Ташхисгар: номзади илмҳои филологӣ:

Назаров М.Н.

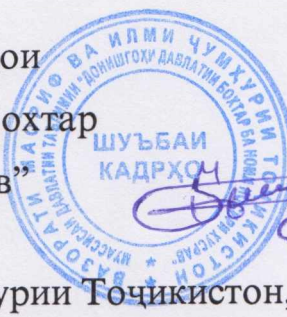
Котиби ҷаласа: саромӯзгор:

Бобохонов А.М.

Имзоҳои Саидов Ҷ.З., Назаров М.Н. ва
Бобохонов А.М.-ро тасдиқ мекунам:

Сардори шӯъбаи кадрҳои
Донишгоҳи давлатии Бохтар
ба номи Носири Хусрав

Шукурзод Ҷ.А.

Нишонӣ: 735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Бохтар, хиёбони Айнӣ, 67.

Тел: (+992 -3322) 2-45-20, 2-22-53, 2-54-81.

E-mail: ktsu78@mail.ru, www.btsu.tj